

K PREKLADU REÁLIÍ V ROMÁNE GUZEĽ JACHINOVEJ ZULEJKA OTVÁRA OČI

Veronika Goldiňáková

Veronika Goldiňáková vyštudovala odbor prekladateľstvo a tlmočníctvo v kombinácii anglický jazyk a kultúra – ruský jazyk a kultúra. V súčasnosti je internou doktorandkou na Katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v odbore slavistika. Vo svojom výskume sa venuje traumám 20. storočia v súčasnom ruskom diskurze. Okrem toho na katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií vedie študentský prekladateľský projekt Samyzdat.

ÚVOD

Román *Zulejka otvára oči* v Rusku vyšiel v roku 2015. Guzeľ Jachinovej priniesol okamžitú slávu, v tom istom roku získala viacero prestížnych literárnych ocenení a román bol následne preložený do viac ako tridsiatich jazykov. Slovenský preklad, ktorého autorom je Ján Štrasser, vyšiel v roku 2017 vo vydavateľstve Slovart a prekladateľ zaň v roku 2018 dokonca získal cenu Jána Hollého. Keďže reálie sú pre interpretáciu tohto románu ťažiskové, v tomto príspevku sa budeme venovať ich prekladu do slovenčiny.¹

1 O ROMÁNE

Guzeľ Jachinová v knihe rozpráva príbeh Tatárky Zulejky Valijevej, ktorá sa počas rozkulačovania v 30. rokoch dostala do vyhnanstva na Sibír. Dej románu je veľmi dynamický, rozprávač často mení perspektívu, čitateľovi približuje vnútorný život jednotlivých postáv, ale striedavo ponúka na ich konanie aj pohľad zvonku. Jazyk diela je lakonický, výstižný a zároveň neuveriteľne plastický, vďaka čomu v čitateľovi vyvoláva silné emócie. V prvej časti románu *Zmoknutá*

sliepka hlavná hrdinka žije spolu s mužom Murtažom a svokrou Upírkou v tatárskej dedinke Julbaš. Je tu predstavený najmä tradičný patriarchálny spôsob života v tatárskej rodine, čitateľ sa oboznamuje s náboženstvom, tatárskymi zvykmi a každodennou rutinou, ale aj poverami. Dozvedáme sa, že Zulejke umreli už štyri dcéry, všetky v nízkom veku, a nedokázala na svet priviesť dediča rodu, za čo ju svokra s mužom neustále ponižujú.

Udalosti nadobudnú rýchly spád, keď do dediny prídu sovietski vojaci a začne sa kolektivizácia. Do príbehu vstupuje jeho antagonista, pohľadný bolševik, dôstojník GPU, Ivan Ignatov, ktorý zabíja Zulejkinho muža. Samotnú Zulejku následne spolu s ostatnými dedinčanmi deportujú. V druhej časti románu *Kam?* sledujeme cestu hlavnej hrdinky najskôr do Kazane a odtiaľ vlakom a loďou na Sibír. Počas plavby po Angare loď s deportovanými stroskotá a tí sú nútení postaviť si na brehu rieky malú osadu, kde spoločne prežívajú ďalšie mesiace. Osadu nazvú Semruk. Život v Semruku je opísaný v tretej časti románu *Žiť*. V týchto náročných podmienkach sa Zulejke narodí syn Jusuf. Zulejka si postupne začne všimáť náklonnosť Ignatova a hoci sa mu dlho snaží vyhýbať, napokon sa z nich stanú milenci. Vtedy sa začnú prejavovať jej výčitky svedomia v podobe svokry Upírky. Tá definuje veľkú časť Zulejkinho života a tak, ako ju sekírovala v rodnej dedine Julbaš, začne sa jej zjavovať vo vidinách aj teraz, pripomína jej minulý život a vyhadzuje jej na oči, že zabudla na tradície a hodnoty. Zulejka si to uvedomuje aj sama: „V poslednom čase Zulejka robila mnoho vecí, ktoré boli pre ňu hanebné, neprípustné“ (Jachinová, 2018, s. 271) a začne cítiť potrebu vybrať si medzi svojim synom a milencom a vyberá si syna, ktorému zasväti celý ďalší život, stará sa oňho a vychováva ho, pričom jej pomáhajú aj ostatní obyvatelia Semruku.

V poslednej časti, *Návrat*, vidíme ako prebiehal život v Semruku počas druhej svetovej vojny, ktorá bola pre osadníkov čímsi vzdialeným a takmer vôbec sa ich netýkala, správy o vojne k nim prenikali len z času na čas v podobe agitačných plagátov, ktoré vyzývali mužov, aby sa pridali k obrane vlasti. Jusuf postupne čoraz viac začína snívať o živote mimo Semruku. Nakoniec sa mu aj podarí odísť, čo je pre Zulejku veľkou stratou. Román sa končí scénou, kde sa Zulejka rozlúči s Jusufom, ktorý sa definitívne rozhodol Semruk opustiť, a po ceste späť do osady stretne Ignatova.

K deju románu má autorka osobný vzťah, pretože postava Zulejky je do veľkej miery založená na životnom príbehu jej starej mamy, ktorá mala len sedem rokov, keď sa s rodinou musela presťahovať na Sibír na breh Angary, kde najskôr žili spoločne v zemľankách a až neskôr si postavili vlastný dom. Aj vyobrazenie tradičného tatárskeho spôsobu života v úvode románu vychádza zo spomienok jej starých rodičov.

2 TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Z hľadiska prekladu sú lingvoreálie tzv. bezekvivalentnou lexikou, keďže čitateľ v cieľovom jazyku nemá k dispozícii adekvátne, resp. ustálené ekvivalenty, ktoré by ten-ktorý predmet alebo jav pomenovávali (Dulebová, Cingerová, 2017, s. 10). O to je pre prekladateľa náročnejšie preniesť ich význam do prekladu. Pokiaľ ide o teóriu prekladu, stretávame sa s viacerými definíciami, napr. A. Popovič reálie definuje ako „*prvky kultúrneho kódu realizované v téme originálu*“ (1975, s. 286). Takisto možno spomenúť definíciu B. Hochela, ktorý v diele *Preklad ako komunikácia* hovorí, že reálie sú „*prvky textu tesnejšie alebo voľnejšie súvisiace s dobovou realitou*“ (1990, s. 30). Ruskí teoretici S. I. Vlachov a S. P. Florin reálie definujú na dvoch úrovniach, jednak ako reálie-javy, teda predmety či veci, ktoré existujú alebo existovali a spájajú sa s určitým kultúrnym priestorom a v druhej rovine ako reálie-slová, teda: „*slová (alebo slovné spojenia), ktoré pomenúvajú predmety charakteristické pre život (každodenný život, kultúra, sociálny a historický vývoj) jedného národa a zároveň sú druhému národu cudzie. Sú nositeľom národného a historického koloritu, ktoré zvyčajne nemajú presný preklad (ekvivalent) v iných jazykoch*“ (2009, s. 7). Z týchto rôznych definícií vyplýva, že reálie sú slová, ktoré pomenúvajú predmety alebo javy súvisiace s rôznymi oblasťami života určitého spoločenstva a, čo je kľúčové, v iných spoločenstvách nemajú ekvivalenty.

Pri preklade reálií prekladateľ naráža na dve prekážky: na jednej strane je náročné nájsť sémanticky adekvátny ekvivalent v cieľovom jazyku, na druhej strane je tu nevyhnutná potreba preniesť význam tak, aby sa zároveň nestratil historický a národný kolorit textu. Ak sa v texte vyskytujú reálie, má prekladateľ k dispozícii viacero stratégií, ktoré môže použiť. Znovu sa obrátíme ku klasifikácii ruských teoretikov S. I. Vlachova a S. P. Florina, ktorí ako dve základné formy práce s reáliami vnímajú transkripciu (alebo transliteráciu) alebo preklad, pričom pri preklade rozlišujú viacero stratégií: vytvorenie neologizmu (kalk, polokalk alebo sémantický neologizmus) alebo približný preklad (rodovo-vidový ekvivalent, funkčná analógia alebo opis či vysvetlenie) (Vlachov, Florin, 2009).

3 REÁLIE V ROMÁNE A ICH PREKLAD

V lexikálnej rovine textu sú veľmi výrazne zastúpené tatárske lingvoreálie, predovšetkým v prvej časti románu, kde sa opisuje život Zulejky v tatárskej dedine Julbaš, ktorý je naplnený rôznymi predmetmi bežnej potreby, ale aj reáliami tradičného tatárskeho spôsobu života a náboženstva.

Pri preklade románu *Zulejka otvára oči* situáciu do značnej miery zjednodušuje to, že sama autorka v závere knihy uvádza tatársko-ruský glosár, kde je

obsiahnutá drvivá väčšina reálií, preto si prekladateľ pri preklade vystačil s transliteráciou a vysvetlenie, viac či menej podrobné, si čitateľ dohľadá v glosári, ako možno vidieť nižšie. Pre prehľadnosť rozdelíme reálie do niekoľkých skupín. Uvedieme vždy pôvodnú verziu slova v azbuke a následne preklad použitý v texte (resp. v zátvorke vysvetlenie prekladateľa v glosári):

Do prvej skupiny radíme bežne používané predmety, oblečenie, obuv, jedlo: *чаршау* – čaršau (záves), *чыбылдык* – čybyldyk (záves, záclona), *яга* – jaga (druh kožušinovej peleríny), *камча* – kamča (bič), *каплау* – kaplau (prikrývka), *кашага* – kašaga (rímsa, na okrajoch stropných trémov v chalupe), *кишитэ* – kište (polica pod stropom na skladovanie postelných potrieb), *кота* – koty (krátke domáce kapce), *кош-теле* – koš-tele (múčna maškrta) *кульмэк* – kulmek (šaty, košeľa), *кызылык* – kyzylyk (konská saláma, klobása), *лэгэн* – legen (lavór), *лэукэ* – leuke (lavica v kúpeli), *палас* – palas (obojsmerný hladký koberec), *сяке* – siake (veľká lavica, široká priča), *табан* – taban (stól, miesto, kde sa je), *тастымал* – tasty-mal (dlhý vyšiváný uterák), *урман* – urman (hustý ihličnatý les).

Do druhej skupiny radíme mytologické javy, výrazy súvisiace s vierou a náboženstvom: *Алла сакласын!* – alla saklasyn! (nech ma/nás ochráni Najvyšší!), *абыстай* – abystaj (manželka duchovného), *аждаха* – aždacha (drak), *албасты* – albasty, mytologická ženská démonická postava), *басу капка иясе* – basu kapka ijase (duch konca dediny), *бичура* – bičura (domáci škriatok, nižší duch), *дэв* – dev (zlý duch, antropomorfny obor), *фэрэшитэ* – ferešte (anjel), *иясе* – ijase (domáci duch), *юха* – jucha (mytologický had v podobe krásnej ženy), *пэри* – peri (mytologický duch v podobe dievčiny), *ляухэ* – liauche (nástenný kobereček s citátom z Koránu), *михраб* – mihrab (modlitebný výklenok v mešite), *мулла* – mulla (islamský duchovný) *Субхан Алла!* – Subchan Alla! (Ako je Alah nado mnou!), *су-анасы* – su-anasy (vodník, vodníčka), *шайтан* – šajtan (satan, diabol), *таш* – taš (kameň aj náhrobný kameň), *зират иясе* – zirat ijase (duch cintorína), *убырлы карчык* – ubyrly karčik (krvilačná démonická starena, ježibaba, upírka), *шурале* – šurale (duch lesa, lesný muž), *жалмавыз* – žalmavyz (mytologická obria starena, žrútko a ľudožrútko).

V tretej skupine sú zaradené tatárske tradície: *калым* – kalym (výkupné za nevestu), *кереш* – kereš (tatárske ľudové zápasenie), *Курбан* (*Курбан-байрам*) – Kurban (Kurban-bajram) (islamský sviatok obetovania), *кыз-куу* – kyz-kuu („dožeň dievčinu“) – jazdecká hra), *туй* – tuj (slávnosť, svadba), *тур* – tur (posvätný kút v dome), *Ураза* (*Ураза-бай-рам*) – Uraza (Uraza-bajram) (islamský sviatok na počesť skončenia pôstu Uraza).

Posledná, štvrtá skupina zahŕňa tatárske mená, prezývky a oslovenia: *абыстай* – abystaj (manželka duchovného), *аргамак* – argamak (plemeno rýchlych a ľahkých jazdeckých koní), *Эни* – Eni (mama), *фэхиишэ* – fechiše (prostitútko), *хазрет* – chazret (ctený) (úctivé oslovenie duchovnej osoby), *Кюбелек*

– Kiubelek (prezývka kravy) (Motýlik), *Ошкеруче* – oškeruče (rodový žrec, mas-tičkár, ráhhojič), *Сандугач (кличка лошади)* – Sandugač (prezývka koňa) (Slá-viček), *ташкиль* – taškiľ (systém diakritických znamienok v arabskom písme), *улым* – ulym (syn môj, synček), *жаным* – žanym (láskavé oslovenie), *жебегиан тавык* – žebegjan tavyk (zmoknutá sliepka).

Väčšina z pojmov sa nachádzala aj v pôvodnom glosári v ruštine, okrem šies-tich výrazov (*argamak, mulla, šajtan, palas, jaga a urman*), ktoré doň pridal prekla-dateľ, čo hodnotíme pozitívne, keďže ide o slová týkajúce sa tatárskej kultúry, ktoré textu dodávajú špecifický kolorit, pre ruského čitateľa sú zrozumiteľné, ale ich pre-klad do slovenčiny by bol v texte zrejším negatívnym štylistickým posunom. Po-zastavíme sa aj pri slove *urman*, ak by sa ho prekladateľ rozhodol preložiť ako „les“, dokonca by textu ubral jednu interpretačnú líniu. Autorka totiž v priebehu die-la pracuje s viacerými výrazmi: les, tajga, urman, z ktorých každý má špecifický emocionálny hodnotiaci komponent a aj bohatú sieť konotácií, ktoré zrkadlia roz-položenie hlavnej hrdinky, jej vnútorný prerod a vzťah k okolitému svetu, preto bola v tomto prípade exotizácia, a teda ponechanie slova *urman*, obzvlášť dôležitá.

Naopak, z pôvodného tatársko-ruského glosára reálií v slovenskom prekla-de niekoľko výrazov vypadlo, a to napríklad výraz *чыба* (čyba), v ruskom glosári opísaná ako vrchný odev na prechodné obdobia:

O: „Диковинный зверь, покачивая сидящим меж горбов хозяином в цветном стеганом **чыба**, проплывает мимо. Острый запах специй тянется следом.“

(*Dikovinnij zver, покачивая сидящим меж горбов choziainom v cvetnom steganom čyba, propytyvajet mimo. Ostryj zapach specij tanetsia sledom.*) (s. 133)

P: „Nevídané zviera pláva okolo nich, medzi hrbmi sa hojdá jeho majiteľ vo fa-rebnom prešivanom **chaláte**. Tiahne sa za ním ostrá vôňa korenia.“ (s. 107)

V texte sa toto slovo vyskytuje len dvakrát a na rozdiel od príkladu uvedené-ho vyššie, nemá zásadný význam pre smerovanie deja ani pre kolorit textu, preto vnímame jeho vynechanie z glosára a nahradenie zrozumiteľným výrazom za vý-borné riešenie. Podobne prekladateľ postupoval aj pri výraze *aga* (aga), ktorý v je v pôvodnom tatársko-ruskom glosári uvedený ako „úctivé oslovenie“, ale v tex-te sa v tomto význame slovo *aga* vyskytuje jediný raz. Prekladateľ ho v tomto prí-pade vynechal:

O: – Вы не знаете, куда нас везут, **ara?** – почтительно спрашивает она. (*Vy ne znajete kuda nas vezut, ara? – počiteľno sprášivajet ona.*) (s. 138)

P: „Neviete kam nás vezú, **hm?** – spýta sa **úctivo**.“ (s. 111)

Keďže z uvádzacej vety je jasné, že sa postava pýta úctivo, význam sa nestráca, preklad sa neochudobňuje, preto aj toto riešenie považujeme za správne.

Posledný príklad, kde prekladateľ nahradil pôvodný tatársky výraz analogickým výrazom v slovenčine je výraz *тэнке* (tenke), ktorý je v pôvodnom tatársko-ruskom glosári uvedený s významom „minca“ a v texte sa vyskytuje takisto iba raz:

O: ... два круглых темных пятна **размером с тэнке** проступали на ткани. Младенцу – всего-то семь месяцев, а молоко уже подоспело. (...*dva kruglych tomnych piatna razmerom s tenke prostupali na tkani. Mladencu – vsego-to sem mesiacev, a moloko uže podospelo.*) (s. 215)

P: ...na látke presvitáli dve okrúhle tmavé škvrnny, **velké ako pätkopejkové mince**. Plod mal ešte len sedem mesiacov, no už jej prišlo mlieko. (s. 174)

Znovu ide o optimálne riešenie, keďže prekladateľ sa rozhodol pre exotizáciu, kopejky nie sú pre slovenského čitateľa bežnou záležitosťou, ale zároveň sa dá predpokladať, že čitateľ rozumie, o čo ide.

4 REÁLIE A INTERPRETÁCIA

Reálie sú pre text románu dôležité nielen pre dotvorenie koloritu, ale aj z hľadiska jeho interpretácie. Hoci, ako spomíname v úvode, román zožal okamžitú slávu, zniesla sa naň aj vlna kritiky z radov tatárskych literárnych vedcov, a to najmä pre „nesprávne“ používanie tatárskych reálií, či dokonca znesväcovanie kultúry, náboženstva a hodnôt. V recenziách románu sa na Slovensku, ani v ostatných krajinách mimo Rusko, a v rámci neho predovšetkým mimo Tatarstan, vyobrazeniu tatárskeho spôsobu života z pochopiteľných dôvodov nevenovalo až tolko pozornosti.

Terčom kritiky sa stala najmä prvá časť románu, kde sa tatársky svet čitateľovi približuje najintenzívnejšie. Známy tatársky spisovateľ, Rabbit Batulla, v článku *Čo zbadala Zulejka, keď otvorila oči? (Što uvidela Zulejcha, kogda otkryla glaza?)* (2021) označil román Guzeľ Jachinovej za ohováranie tatárskeho národa a predovšetkým žien, a zdôraznil, že aj tradičná tatárska rodina je terčom bezdôvodnej kritiky. Upozorňuje na nezrovnalosti v deji, kde autorka na jednej strane vyvoláva dojem, že Zulejka dobre nerozumie po rusky, ale pritom jej myšlienky sú rozpísané veľmi kvetnato. Všíma si aj také detaily, ako napríklad v pasáži, kde Zulejka po ceste z lesa z diaľky započuje proletárske piesne a pomyslí si: „*Красноордынעי. Он-то и поет*“ (*Krasnoordynec. On-to i pojot*) (Jachina, 2020, s. 71). Používa výraz „*krasnoordynec*“ namiesto „*krasnoarmejec*“, v čom autor kritiky vidí zámer haníť tatársku históriu. Akoby týmto chcela naznačiť, že nenávidí svojich predkov, keď nemilosrdných vojakov Červenej armády spája so Zlatou hordou: „*Horda počas*

takzvaného tatárskeho jarma nebola taká krutá ako revolucionári Červenej armády. (...) Skutočné jarmo prišlo až po októbrovej revolúcii. Sedliak pracoval pre sovietsku moc zadarmo. (...) Vzali nám náboženstvo, spustošili chrámy alebo ich premenili na sklady. Môžeme sa len čudovať, ako s tým súvisí stredoveká Horda, predkovia Guzel Jachinovej, ktorí boli stokrát ľudskejší ako vojaci Červenej armády?“ (Batulla, 2021).

Možno sa domnievať, že G. Jachinová použila daný výraz buď bez hlbšej úvahy, alebo prinajlepšom s cieľom ilustrovať, ako Zulejka nerozumie tomu, čo sa okolo nej deje, že tieto „novosti“ nepozná a preto spája nové, teda „krasno-“ s niečím, čo už môže poznať z vlastného prostredia a z rozprávania o minulosti, teda „-ordynec“. V každom prípade platí, že takéto detaily si pri interpretácii románu skutočne môže všimnúť iba niekto, kto veľmi dobre pozná tatársku kultúru a komu je blízka, ale román bol určený širšej skupine ľudí, než len Tatárom a je málo pravdepodobné, že by čitatelia z inej kultúry mohli takéto spojenie slov vnímať ako urážku Tatárov alebo si na základe neho o tomto etniku nebudaj vytvoriť zlý obraz. Svedčí o tom aj slovenský preklad, v ktorom toto spojenie zaniklo. Ján Štrasser na preklad slova „krasnoordynec“ zvolil riešenie „červený diabol“ (Jachinová, 2018, s. 56), čo mimochodom považujeme za výborné riešenie, pretože namiesto potenciálnych narážok na spojenie rôznych historických momentov zachováva emóciu, ktorá je v tomto prípade kľúčová tak pre samotný text, ako aj pre čitateľa. Zo slovného spojenia „červený diabol“ je jasné, že Zulejka nevie presne o koho ide, je to pre ňu ktosi nový a neznámy, a tiež z neho má obavy.

ZÁVER

Z uvedených príkladov vyplýva, že väčšina reálií v románe *Zulejka otvára oči* bola preložená pomocou transliterácie, čo v kombinácii s glosárom na konci románu považujeme za funkčné riešenie. Čomu čitateľ nerozumie, to si dokáže dohľadať, podobne ako čitateľ v pôvodnom jazyku – ruštine, pre ktorého väčšina z daných výrazov rovnako nie je zrozumiteľná a musí si ich vyhľadávať. Oceňujeme, že prekladateľ nemá sklon nadbiehať čitateľovi a vysvetľovať výrazy v texte. Navyše sa tak zachováva príslušný štylistický kolorit, z textu je cítiť, že ide o cudzie prvky a v texte sú jasne identifikovateľné všetky prelínajúce sa kultúry, s ktorými čitateľ prichádza do kontaktu, čo je kľúčové, keďže jednou z hlavných interpretačných vrstiev románu je stret viacerých kultúr a vplyv tohto stretu na človeka.

POZNÁMKY

¹ Príspevok nadväzuje na výskum v diplomovej práci, v ktorej sa autorka venovala rôznym interpretáciám motívu identity v románe *Zulejka otvára oči*.

PRAMENE

- JACHINA, G., 2020. *Zulejcha otkryvajet glaza*, Moskva: AST. ISBN 978-5-17-090-436-5
- JACHINOVÁ, G., 2018. *Zulejka otvára oči* (preklad: Ján Štrasser). Bratislava: Slovart. ISBN 978-80-556-2252-1

LITERATÚRA

- BATULLA, R., 2021. *Što uvidela Zulejcha, kogda otkryla glaza?* [online] [cit. 01.09.2021] Dostupné na: <https://kazved.ru/news/society/26-01-2016/chto-videla-zulejha-kogda-otkryla-glaza-4734322>.
- DULEBOVÁ, CINGEROVÁ, 2017. *Ruské lingvoreálie*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2017. ISBN 9788022344319.
- HOCHÉL, B., 1990. *Preklad ako komunikácia*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. ISBN 9788022000031.
- POPOVIČ, A., 1975. *Teória umeleckého prekladu: Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran.
- VLACHOV, S. I., FLORIN, S. P., 2012. *Neperevedimoje v perevode*. Moskva: R. Valent. ISBN 9785934393237.

RESUMÉ

This paper deals with the issue of translating realia in the novel *Zuleikha opens her eyes* written by Russian-Tatar writer Guzel Yakhina. The aim is to determine what types of realia appear in the original text and in the translation, what role do they play in the interpretation and reading of the novel, what strategies did the translator apply in his translation into Slovak, and how did the chosen approach affect understanding of the novel by Slovak readers. The text contains an overview of the realia that appear in the novel, including their translation into Slovak with commentary, and examples of some cases, where the correct understanding and translation of realia affects not only the outlandish nature of the text, but also some of the interpretation lines.

◆◆◆

Mgr. Veronika Goldiňáková
Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta UK
Gondova 2
811 02 Bratislava
veronika.goldinakova@gmail.com